پوهاند محمد حسن کاکر ۲۰۱٦/۰۳/۱۰

د بناغلو زماني او سیستاني
د لیکنو په هکله

پوهاند محمد حسن کاکړ

۲۰۱٦

د مطالبو فهرست

- سریزه

لومړۍ برخه:

- د ښاغلي زماني د لیکني په هکله

- د ښاغلي زماني یوه بله ذهني حیرانوونکې وینا

– له برتانویانو سره اړیکي

- د پاچا امان الله ځیني مهمي تېروتني

– د پاچا امان الله وروستنۍ لویه جرګه

- د پاچا ضد تبلیغونه او بغاوتونه

– د شنوارو یاغي توب

- حبیب الله په نا ارام کوهدامن او سید حسین په ناکرار کوهستان کي

- په کابل باندي د حبیب الله برید

- د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی

- پاچا امان الله او د هغه لس کلنه واکمني

- د اماني دورې له تاریخ سره بې کچي مینه او تنده

دوهمه برخه:

- د ښاغلي سیستاني د لیکنو په هکله

- یادښتونه

لومړی برخه:

څلورم قسمت

پر کابل باندي د حبيب الله بريد

حبيب الله پخوا له دې چي په کابل ور دمخه شي، د فيض محمد په وينا (۱۹) د يو څو ملايانو او خانانو له خوا د امير په توګه وپيژندل شو، په دې ډول چي "... ملايان بعيد از ديانت... به اظهار اينکه بدون امير حمله بر کابل شرعاً بلا جواز، و اگر کسي کشته شود خونش هدرو و در نزد داور بي نياز مردود است، نماز جمعه را با خطبه امارت به نام حبيب الله خواند. راه مدعا برگرفتند." غبار هم وايي (۸۲۲) چي در همين تاريخ [۲۰ قوس] "يکدسته خان و دزد در قلعه ملا ويس الدين (کلکان) شبانه اجتماع کرده و بچه سقا را به عنوان (پادشاه افغانستان) شناختند و دستاري بر سرش بستند." خو د عزيز هندي په روايت (۴۰۱ مخ) حبيب الله له يرغل نه وروسته په کومي نېټي کي په کوهدامن کي د خپل امارت اعلان کړئ او هري خوا ته يي خپل حاکمان او کارکوونکي ټاکلي او لېږلي وو." حبيب الله وروسته تر هغه د ملايانو په مشوره دا کار وکړ چي سيد حسين و نه غوښته امير شي. هغه فکر نه کاوه چي دوی حکومت نسکورولی شي. د امير او پاچا لقبونه په مينځ کي سره توپير لري، او حبيب الله به دلته امير نومول شوئ وي، ځکه، کله چي دی په واک شو، د امير لقب يي غوره کړ. د حملي د نېټي او د حبيب الله د ملګرو د شمېر په اړه هم اختلاف دئ، او د ستيوړټ د يرغل نېټه سمه ښکاري، چي هغه د ډسمبر ۱۴مه ده.

ا حبيب الله، حميد الله او شير جان

د حيراني ځای لا دادئ چي حکومت هغه وخت خبر شو چي يرغلګر د کابل ښار ته ننوتل. دوي د ښار په ګډوډ حال کي ناري وهلي چي غواړي له شنوارو سره د حکومت په ملاتړ وجنګيږي. دوی د غبار په روايت تر دري سوه، او د عزيز هندي په روايت شاوخوا يونيم سل تنه وه. فيض محمد د هغو ټول شمېر شاوخوا دوه زره ګڼي، خو په دوی کي يوازي دوه سوه وسله وال او نور يي پښي لوڅي روان وو. فيض محمد دا هم وايي چي د يرغلګرو لومړنی، چټک پرمختګ، د حکومت له نه اماده توب نه برسېره، دا هم وو چي: "... وزرای خاين و حضرت شور بازار و سردار محمد عثمان و بزرګان کابل و محمد ولي خان... و غيره به ايشان اطمينان داده و وقت حمله را نشان داده بودند." (فيض محمد، ۱۹ مخ) عزيز هندي (۳۵٦، ۳۵۷ مخ) د شمالي د يوه مشر، حاجي عبد الرحمن د زوی له قول نه وايي چي دی په هغه مجلس کي حاضر وو چي حبيب الله په کابل باندي د يرغل تجويز کاوه، او ده دغه خبر په تکليف سره پخپله د حرب وزير، سردار عبدالعزيز ته ورسوه، خو هغه ورته اهميت ور نه کړ او پاچا يي هم پرېږ خبر نه کړ. د عزيز هندي په

وينا " د هغه زړه او فکر ټول د دولت [پیسو] په ټولولو پسې وو او دا دولت په هماغه اندازه زیات را ټولېدای شو، څومره چې پاڅون اوږدېده." دا سره له دې چې ده دغومره شته ټول کړي وو، چې یوازې "... د هغه د اسونو د اوخور ورځنی لګښت یونیم سل روپۍ وې." د عزیز هندي په نظر دا سردار عبدالعزیز وو چې د پاچا امان الله "... افغاني حکومت یې د سقاو د زوی لاس ته وسپاره." (عزیز هندي، ۳۵۸) د پاچا امان الله د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، د ولسمشر محمد داود د ملي دفاع وزیر، سردار غلام حیدر رسولي را یادوي چې په خپلې بې کفایتی او ځانله د خاص اجندا په تعقیب سره یې د جمهوري نظام نسکورېدل ممکن کړل.

په کابل باندې د حبیب الله کلکاني او ملګرو یرغل، عزیز هندي تر نورو لیکوالانو اوږد بیان کړئ دئ. دی د ډیرو پېښنو مشاهد وو، او وروسته د حبیب الله د یوه ملګري روایت بیانوي چې "... د سقاو زوی نیت دا وو چې، ښار ته له ننوتلو سره سم داسې مشهوره کړي چې د خپلو ملګرو سره د پاچا کومک ته راغلئ دئ، او په دې ترتیب د کوم ځنډ پرته هغه نبغ په نېغه ارګ ته ننوځي او پاچا و نیسي."(عزیز هندي، ۳۵۹ مخ) حبیب الله به دغه تاکتیک ځکه غوره کړئ وو، چې حکومت ټوله توجه شنوارو ته اړولې وه، او کابل یې نژدې له پوځ نه خالي کړئ وو. او پاچا د حبیب الله له خوا ښار په خطر کې نه لیده. دا چې حبیب الله د ډسمبر په ۱٤مه (جمعه، د قوس ۲۲، ۱۳۰۷) بې له کوم غبرګ مانع، ځان له خپلو ملګرو سره ارګ ته نژدې ورسوه، په دې اړه ټول لیکوالان موافق دي، خو هر یوه دغه پېښنه په بېل ډول بیان کړې ده. عزیز هندي (۳۵۸) تعجب کوي چې حبیب الله دې کابل ته "... یوازې د یو څو تنو په مرسته راشي او هیڅوک یې مخه و نه شي نیولای. ان تر دې چې هغه د انګریزي سفارت له سپاهیانو څخه هم وسله واخلي او د ځان له طرفه هلته محافظان و دروي او بیا هم د حربیې وزارت ور باندې خبر نه وي، او نور پرمختګ هم وکړي او د پوځي ښوونځي له سرتېرو څخه توپک او وسلې واخلي او تر دې وخته هم د حربیې وزارت په خوب ویده وي." غبار د عزیز هندي د مطلب اصلي ټکی تائیدوي، خو هغه دا هم وایي چې (مخ ۸۲۲) " در وقت پیشین همین روز (۲۲ قوس) وزارت حربیه مطلع شد که بچه سقا نزدیک کابل رسیده است. چون کابل را قبلا از عسکر منظم تخلیه کرده بودند، پس بناچار معین وزارت حربیه (حبیب الله خان) با یک عده کوچک رو به راه شمال حرکت کرد. یک دسته پولیس هم به ګردنه (اسمایي) صعود و تولی ګارد شاهي به استقامت (کلوله پشته) مارش نمود، ولي بچه سقا تا ان وقت داخل سرک شهر ارای کابل شده، مستقیما ارګ شاهي را هدف قرار داده بود."

دا د نظامیانو یو وړ ټولی وو، چې په ټینګ عزم یې سقاویان، د حربیې وزارت له امر نه پرته په شا ووهل. غبار وایي (مخ ۸۲۲) چې " ... هژده نفر شاګردان تعلیمګاه سواري از باغ نزدیک (شهر ارا)، جلو سریع بچه سقا را ګرفتند." خود عزیز هندي به روایت (۳٦۱ مخ) " ... شاهي رسالې" د " حربیې وزارت د امر د رسېدلو نه پرته، له سقاویانو سره په جګړه پیل وکړ، او د سقاویانو د زیاتېدونکي سیلاو مخه یې د ښار د دروازې مخکې ونیوله." فیض محمد وایي (۱۹ مخ) " دسته ظابطان سواري... به دفاع برخاسته، ایشان را از دخول شهر باز داشتند." سقاویان بیا یو ځای بل ځای په شا کېدل. په شهر ارا کې یې لږ څه تینته او دفاع وکړه او بیا باغ بالا او شاوخوا ځایونو ته په شا شول. د دوی ناڅاپي حمله او چټک پرمختګ، که څه هم د لنډ وخت لپاره وو، خو امنیتي چاروکو او په واقعیت کې پخپله حکومت حتی د پایتخت په خوندي ساتلو کې بې کفایتي وښووله. او حکومتي اعتبار ته یې سخت زیان ورساوه. ښاریانو او د چاردهي خلکو چې

د فیض محمد په روایت پنځوس زره توپک او پریمانه کارتوسونه له حکومت نه تر لاسه کړي وو، د خپلو کورونو ساتنه کوله اوله دوی نه لږو کسانو له حکومت سره همکاري وکړه.

لا مهمه داده چي د فیض محمد په روایت (مخ ۲۰) " ... حتی بعضي از مردم وزیري، منگل و احمدزي سپاهیان امیر امان الله خان را از کوه اسمایي هدف گلوله کرده، از جمله غلام غوث [الدین]... افزون از سه صد میل تفنګ را که به دست آورده بود، با خود در خوست برده، خلاف دولت برخاست." ارګ ته له کوم نژدي ځای څخه د پاچا نائب، محمد ولي، او بیا د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، هر یو توپک په لاس په داسي حال کي چي تر شا يي سرتیري وو، په منډه روان شول. له هغه وروسته وو، چي توپونو په ډزو او الوتکو د سقاویانو پر ځایونو بمباري شروع کړه، په دغه وخت کي د غبار په وینا (مخ ۸۲۳) " بچه سقا از کوه کافر و نه برجه و باغ بالا تا کوتل خیرخانه موضع گرفته و تقویه شده میرفت. در حالیکه دولت در شهرارا و قلعه بلند و کلوله پشته و تپه شیرپور، شکل دفاعي اختیار کرده بود."

د حملي په درېیمه ورځ چي ټک او ټوک کېده، او حکومتي نظم له مینځ نه تللئ وو، برتانوي چارواکي هم له بد امنی نه اندېښمن شول; که څه هم حبیب الله هغوی ته ډاډ ورکړئ وو، چي له دوی سره به غرض و نه شي. په همدغه وخت کي یوه اکتشافي الوتکه د ښار په فضا کي را ښکاره شوه، او په پښتو او فارسي کي يي پاڼي وشیندلي، چي په هغو کي د افغان- برتانیي ددوستی په اړه ډېر ښه ویل شوي وو، په عین حال کي يي اخطار هم ورکړئ وو چي، که ددوی سفارت ته تاوان واوښت، دوی به انتقام واخلي. په دغه کار سره هم خلک او هم حکومتي چارواکي په غوسه شول، او دغه عمل يي د افغان خپلواکۍ پر خلاف عمل وګاڼه. خو برتانویانو دغه عمل ځکه وکړ، چي وېرېدل چي په دغه ګډوډي کي، چي حکومت يي ساتنه نه شي کولی، ممکن په دوی هغه څه وشي چي په لومړي افغان-انګلیس جنګ کي، په " مکناټن Macnaghten" او په دوهم جنګ کي په "کوه نیاری Cavagnari" [1] شوئ وو. دوی، چي د برتانیي سیاسي استازي وو، په دغو جنګونو کي وژل شوي وو. شنوارو خو په جلال اباد کي ددوی قونسلګري چوره کړې او سوځولي وه.

پاچا مور، د شاه امان الله مور

ډېره دردناکه پېښه د ارګ په اوسېدونکو باندي د یرغل هیبتناک اثر وو، چي ماشومان يي په ژړا او انګولا کړل، او پاچا مور يي دغومره و وېروله چي د ارګ محافظان او د شاهي رسالې سرتیري يي پرې نه ښوول چي له دوی نه لیري شي. پخپله پاچا يي هم تر دې حده په غوسه کړئ وو، چي خپل وزیران يي ملامتول چي له حالاتو نه يي بې خبره ساتلئ وو. دی چي یو زړه ور شخص وو، خو ځله يي وغوښتل چي پخپله د جګړې ډګر ته ورشي خو "... هر ځل به سرونه د هغه پښو ته ټیټ شول او په

---

[1] - Cavagnari ځی ګوه نیاری تلفظ کیږی، اصلاً یو ایتالوی نوم دی. خو په افغانانو کی د کمناری او یا کیو ناری په نامه معروف سوی دی

ډېر منت او زاریو او ژړاګانو به یې له ارګ څخه له وتلو منع کړ." (عزیز هندي، ٣٦٦) خو پیښو په پاچا سخت اثر وکړ. په نتیجه کي د قومونو د نه همکاري او "... بي وفایي مردم کابل و چاردهي... یاس به او روي داده، مادر و زوجه و پسران کوچک خویش را با تمام جواهرات دولتي در روز چارم حمله حبیب الله و سید حسین به سواري طیاره به قندهار فرستاد." (فیض محمد، ص ٢٠)، خو عزیز هندي وایي (مخ ٣٧١- ٣٧٨) چي "... په دې موده کې د سقاو زوي مرستي ته نه پخپله سید حسین راغئ، او نه یې کومه مرسته راولېږله."، خو د سقاویانو په ځایونو باندي د توپونو ګولۍ او له الوتکو نه بمونه غورځېدل، چي له امله یې د یرغل په پنځمه یا شپږمه ورځ د حبیب الله او ملګرو زړه ورتیا له مینځ نه لاړه. بې وسلې کسان یې په شا شول او پاتي یې په "زیات شمېر یا ژوبل یا مړه شول."

دوی چي د کلوله پشته او باغ بالا له سلاح کوټونو نه پرېمانه وسلې تر لاسه کړي وې، ښه جنګېدل. حتی هغه وخت چي حبیب الله په باغ بالا کي پټ وو، په شراپنل یا چرې سره په اوږه ولګېد، او ټپي شو، بیا هم جنګېده، او د خپلو ملګرو معنویات یې لوړول.(عزیز هندي، ٣٧٣، فیض محمد،٢٠) په پای کي د یرغل په لسمه یا یوولسمه ورځ ټول یرغلګر په شا شول، اول له نُه برجه کلا او بیا له باغ بالا او شاوخوا ځایونو څخه. په دغه ډول حکومتیان په یرغلګرو غالب شول، او د کابل ښار یې د هغو له خطر نه وژغوره. په همدغه وخت کې وو چي د ترکیې جنرال، کاظم پاشا د جنګي چارو د تنظیم لپاره کابل ته ورسېد. واضحه ده چي د حکومتي چاراکو او په سر کې د وزیر عبدالعزیز ستره غلطي دا وه چي د کابل د ښار د دفاع لپاره یې کافي قوه نه وه پرې ایښي، او حبیب الله او ملګرو ته یې اسانه کړې وه چي په زړورتیا او مهارت له دغه حال نه استفاده وکړي. په اصل کي دا د پاچا امان الله غلطي وه، چي د نیکه او پلار پوځ یې کم کړئ وو، ددغه فکر له مخي چي دا د قلم وخت دئ، نه د توري، که څه هم دده دغه ښېځایه شعار د خوست یاغیانو دمخه باطل کړئ وو.

حبیب الله او ملګري یې چي کوهدامن ته په شا شول، کوهدامنیان او کوهستانیان یې ناراض ولیدل. البته روحانیونو یې د پخوا په شان د حکومت پر ضد تبلیغ کاوه، او پخپله پاچا یې "کافر" باله او خلک یې جهاد ته بلل، خو خانان، ملکان او عام خلک یې حیران وو چي څه ډول چلند غوره کړي. عزیز هندي یوازنی لیکوال دئ چي په دې اړه یې اوږده لیکنه کړې. دی وایي (عزیز هندي، ٣٩٤-٣٩٦) چي وروستي له دواړو نه په وېره کې وو او دغه وېره پکي عامه وه چي " د حکومت پوځونه به د سقاو زوي په تعقیب شي، او څنګه چي دی غل او لوټمار دئ، و به تښتي او په غرونو کې به ځان پټ کړي او بدنامي به په دوی راځي." بیا نو ددغو "... سیمو زیات اوسېدونکي له خپلو سیمو څخه" نجراو، پنجشیر او نورو سیمو ته کډه وکړه." ځیني یې په دې فکر هم وو چي "... څه وخت د حکومت پوځونه د شمال سیمو ته ننوځي، هغوی به په یوه ترتیب د سقاو زوی او د هغه ملګري ونیسي او حکومت ته به یې وسپاري." عزیز هندي بیا وایي چي " که په دې وخت کي د حکومت پوځونه د شمالي سیمي حدودو ته ننوتلي وای، نو د سقاو زوی له مینځ نه تلل حتمی وو."

خو حکومت په سقاویانو باندي خپل برى تعقیب نه کړ. پر ځای یې تبلیغي پاڼي وشیندلي، او له توپونو او بمونو څخه یې کار واخست، او له پوځ نه یې کار وا نه خیست او له تبلیغي پاڼو نه، چي له الوتکو نه خپرېدلي" ... داسي ښکارېده چي دولت د شمال ټول اوسېدونکي ددغه پاڅون مسئول ګڼي، او ډېر زر به پوځونه هلته ولیږي." څنګه چي عام وګړي

نالوستي وو، مغرضانو اوازې خپرولې چي "... پاچا خپلو پوځونو ته د دوی د عامي وژنې امر کړئ دئ." حکومت ضد تبلیغونه او آوازې عامي شوې، او وېره ډېره شوه. د حبیب الله ملګرو، روحانیونو او نورو "فساد غوښتونکو" له دغه حال نه په استفادې سره د حبیب الله د امارت موضوع پورته کړه. عزیز هندي وایي چي په دغه وخت کي وو چي حبیب الله په کوهدامن کي، د پورته کسانو له خوا امیر غوره شو. د امارت وړاندیز اول سید حسین ته شوئ وو، خو هغه و نه مانه، ځکه چي "... هغه هیڅکله په دې ایمان نه لاره چي د حکومت په قدرت باندي دي بریالی شي." (عزیز هندي، ۴۰۰) بیا نو حبیب الله په "... جبر سره په خلکو خپله سلطه ټینګوله، او له خلکو څخه یې سرتیري په زور را ټولول."

ددغو ټولو انکشافاتو په وړاندي د حکومت خواب دا شو چي "... له کابل څخه یې د لیرې ویشتونکو توپونو خولې له امتیاز نه پرته د دې یاغي خلکو خواته کړې، او په کلای مراد بیګ باندي یې ګولۍ واورولې." په دوهمي اونۍ کي یې هوایي بمبارۍ هم پیل کړئ. په دې ډول په دغو بمباریو او ګولیو سره بې شماره عادي کسان تلف شول، په تېره وروسته له هغه چي شدیدې شوې. په دغه حال کي ډېر په دې فکر شول چي د حکومت په بري کي "ددوی بربادي ده." بیا هم ډېرو خلکو له حکومت سره د جنګ پر ځای هجرت ته دوام ورکړ، خو "... ددوی خانان او مخور کسان له خپلو لښکرو سره تر پایه پوري د سقاو د زوی مرستي ته رانغلل." کوم کسان چي له حبیب الله سره ملګري شول، هغه بې وزلي وو، چي مقصد یې لوټماري وه، نه جنګ. دوی ته "... په دې ډول د ډوډۍ پیدا کولو یوه ښه لاره برابره شوې وه." (عزیز هندی، ۴۰۲-۴۰۵)

د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی

غبار وایي (مخ ۸۲۴) چي حبیب الله او ملګري یې د دسمبر په ۲۵مه له کابل نه په شا شول، له هغه وروسته " ... تقریبا دوازده هزار عسکر منظم و غیر منظم در سرتاسر خط کوتل خیر خانه و غیره حصص تمرکز یافت و اشغال قطعي کاپیسا و پروان محتمل ګردید." خو دی دا هم وایي چي د عالي مرکز د نشته والي یا سبوتاژ له امله د مارش امر و نه شو، او دغه جبهه په دفاعي حالت کي پاتې شوه. د فیض محمد په وینا (مخ ۲۱) دغه جبهه په منظم پوځ او ایله جاري سره وار په وار پیاوړې کېدله او په قلعه مراد بیګ او نورو برخو کي د کوهدامنیانو پر ځایونو ګوزارونه کېدل، خو ګټه یې نه کوله. عزیز هندي ددغه وخت پېښې په تفصیل ذکر کړي، چي لنډیز یې دا کېږي، چي د ترکي جنرال، کاظم پاشا په تجویز د کابل په جنوب لویدیځ او شمال لویدیځ کي دفاعي کرښې جوړې شوې اود منظم او غېرمنظم پوځ کابو دوه ویشت زره پوځ ځای پر ځای شو، او د هر محاذ قومنداني د یوه جرنیل په غاړه شوه. باغ بالا د جبهې د مرکز په شان مظبوط شو او په لوړو غونډیو او د الوتکو د ډګر په لوړو ځایونو کي توپونه ودرول شول، او د کابل امنیت په دې ډول ونیول شو. پوځ ته هم د پرمختګ امر ورکړل شو، او قومانده یې هم سور جرنېل محمد عمر ته وسپارله شوه. دی چي یو زړه ور قومندان وو، زیرړ، ظالم اوبدي خور هم وو، چي له امله یې څو ځله بندي شوئ وو، خو د ضرورت په حال کي به سم د لاسه آزاد او وظیفه به وروسپارله شوه، لکه اوس چي همدغسي وشول.

دا چي د جنرال محمد عمر تر لاس لاندي قوه څومره وه، مالومه نه ده، خو هغه د ټول پوځ یوه برخه وه، چي له کابل نه یې لس میله لیري یو څو کلي ونیول، او د کلای مرادبیګ د څوکو په هغه خوا کي یې مورچې جوړې کړې او هغه یې خپل مرکز وټاکه. ده مهمات راټول کړل، ددې لپاره چي په سیمې کي ددښه ور دمخه شي. خو ده یوه غټه ستونزه هم

لرله، او هغه دا چې دده په پوځ کې د ځدرانو او منګلو جنګیالي د خپلو مشرانو تر قوماندې لاندې وو، دغه مشران د خوست په جنګ کې له ده سره دغومره وران شوي وو، چې له هغه " سره یې خبرې څه لاندې باندې کولې، تر څو خبره زور ته ورسېده او له دواړو خواوو څخه ځو تنه ژوبل [شول] او پخپله سور جرنېل هم په پښې په ګولۍ ولګېد. او هغه له میدان څخه د خپلې خېمې په خوا په شا شو. ډېر زر دا آوازه په رضا کارانو او پوځ کې خپره شوه، او د جګړې په لومړئ لیکه کې یوه عامه نا آرامي پیدا شوه." له کابل نه د پاچا نایب محمد ولي سم د لاسه دلته خان ورسوه او د منګلو په غوسه شوي مشران یې آرام کړل، خو د سور جرنېل په پوځ باندې د ۱۹۲۹ کال د جنورې په ۱۳ مه شپه یو ناڅاپي برید له حد نه ډېر اثرناک ثابت شو.

" ... په هغه شپه د سقاو زوی ورور، حمیدالله، د پنځوسو تنو سره ... د څلورو خواوو څخه د شبخون تکل وکړ. او

د حبیب الله ورور حمیدالله، له ملګرو سره

ددې غلچکي برید هدف یوازې دا وو چې سرکاري پوځ او رضاکاران یوڅه وارخطا کړي." خو، " همدا چې غلچکي برید پیل شو [دسرکاري پوځ] یوه برخه په دې فکر شوه چې د کوهستان لښکر، چې د راتولېدو آوازې یې خپرې وې، ناڅاپي یرغل کړئ دئ، او یوې بلې برخې داسې فکر کاوه چې قبایلي لښکر د سهار پېښنه یو ځل بیا راپورته او توده کړې ده، او پوځونه یې چې د سختو سړو له امله په خپلو خېمو کې دننه پراته وو، په ډېره وارخطایي له خېمو نه راووتل، او کله چې یې ولیدله چې له څلورو خواوو نه ګولۍ اوریږي، نو جرئت یې له لاسه ورکړ او د شپې په دې وېرووونکي تیاره کې چې هرې خواته هڅه وکړه ، په هماغه خوا وتښتېدل."(عزیز هندي، ٤١٤) په دې ډول حبیب الله او ملګرو ته

يې د سرکاري پوځ ټول توپک، ماشيندار او توپونه په لاس ورغلل، او دوی ځانونه کابل ته نژدې ورسول. خو د کابل دفاعي ترتيبات، لکه چې دمخه ويل شوي، دغومره پياوړي وو، چې حبيب الله او ملګرو ته يې د کابل نيول ممکن نه وو.

خو چې "ددې مخکينی کلا (کمر بند) د ماتېدلو خبر غازي امان الله ته په هماغه نيمه شپه ورسېد... په افغانستان باندې د راتلونکي حکومت د ټينګېدلو د هغه ټولي هيلي له مينځ نه ولاړې." (عزيز هندي، مخ ٤١٧) تراژيدي يوازې دا هم نه ده. ياغي شنواري د پاچا د پاره غټه اندېښنه وه. د فيض محمد په ژبه (٢١، ١٠٨ مخونه) د ننګرهار د تنظيمي رئيس، سردار علي احمد، " به طمع امارت با خامه خديعت و فريب به امان الله خان نوشت که: ٢٣ هزار کس از شنواري و غيره جانب کابل به راه افتادند، اطلاعاً عرض شد. و اين مکتوب او به امان الله خان رسيده موجب هراس او ګشت." فيض محمد بيا ليکي چې پاچا "... هم به فراست دريافت که وزرای غدار و خيانت کارش او را دست بسته به حبيب الله خان خواهند سپرد، ناچار ترک سلطنت نموده، فرار اختيار کرد که ګويا فرارش از همان مکتوب علي احمد خان به روی کار آمده."(فيض محمد، ص ١٥٨) په بل ځای کې فيض محمد د پاچا عزم په دې ډول يادوي: " از بي وفايي قشون نظامي و قومي و اهالي شهر کابل و چار دهي... امير امان الله خان را از حصول ظفر مايوس ساخته در خوف و رعب ګرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند." (فيض محمد، ١٥٨- ٢١٠)

په دې ډول پاچا د مقاومت روحيه له لاسه ورکړه. که څه هم د کابل استحکام پياوړی ، پوځ پر ځای، او وسلې پرېمانه وې، د توپونو او ځو جنګي الوتکو په ګډون. پاچا په هماغه نيمه شپه کې، بې له دې چې له چا سره مشوره وکړي، خپل مشر ورور معين السلطنه سردار عنايت الله، که څه هم د واکمنی شوقي نه وو، راضي کړ چې دده پر ځاي پاچا وي. دی بيا د سهار پر نهو بجو د ١٩٢٩ کال د جنورې په ١٤مه له محمود طرزي، غلام صديق دباندنيو چارو وزير، محمد يعقوب د دربار وزير ، او عبدالاحد (مايار) د داخله وزير سره په موټرونو کې د کندهار په لور روان شو.(فيض محمد، ص ٢١، ستيوړټ، ٤٦٩ مخ) عزيز هندي د پاچا امان الله د دغه سفر ربړونه هم يادوي، چې هغه د پرله پسې واورې د اورېدلو له امله، د جدي سخت ساړه او په پاچايي موټرونو کې د کافي تېل نشته والئ وو، خو څنګه چې پاچا په " ډېرو باورې کسانو هم ډاډ له لاسه ورکړئ وو" خپل قيمتي وخت يې ضايع نه کړ او له لږو تېلو سره هم د کندهار په لور روان شو. په لار کې يې د تيلو د يوه ټانکر نه تېل تر لاسه کړل، خو د غزني او مقر تر مينځ، له لندو وقفو نه پرته، د پرله پسې واورې د اورېدلو له امله سړک د موټرو د تللو نه وو، تر څو چې هغه د خلکو په مرسته د موټر تللو وړ شو. (عزيز هندي، ٤٢٢-٤٢٥ مخونه) ستيوړټ لا وايي چې امان الله د خپلو ملګرو سره څلور ساعته پياده مزل وکړ، چې مقر ته ورسېد، او اوښئ (اخښئ) يې، محمد حسن ، له کندهار نه له څو موټرو سره راغئ او بيا دوی ټول کندهار ته لاړل. دغه ټول سفر ٣٢ ساعته ونيول.

د امان الله له ګوښه کېدو نه وروسته درې مهمې پېښې وشوې: د ننګرهار د تنظيمي رئيس، سردار علي احمد، د پاچايي اعلان وکړ، خو په دغه کار کې پاتې راغئ او حتی مجبور شو، د ځان ژغورنې په مقصد ميدان ترک کړي، او په ډېرو تکليفونو سره پېښور ته لاړ شي. بله پېښه، چې ممکن افغانستان او افغانانو ته سخته تمامه شوې وی، د غلام نبي په تش په نامه سروالي د شوروي اتحاد د زر کسيز پوځ له مزار نه پر شا کېدل وو، چې کابل ته د تګ په حال کې وو. دغه موضوع په افغان ليکوالو کې اروا ښاد خليل الله خليلي، په افغانستان باندې د شوروي اتحاد لومړی يرغل په نامه کتابګوټي

کي کېنلي وه. په دې وخت کې په مسکو کې د برتانيي سفير، برېټ وېټ (Braith Waite) په خپل اثر کې، چې د روسيې د رسمي پاڼو پر بنسټ يې کښلئ، ليکي چې" روسانو د ۱۹۲۹ کال په پسرلي کې په افغانستان يرغل وکړ، چې امان الله په خپل لړزېدلي تخت، بيرته کښېنوي. سټالين شاوخوا زر کسان، په افغان يونيفورم کې، د خپل پخواني نظامي اتاشي، پرېماکوف په قوماندانۍ چې ترکي يونيفورم يې اغوستئ وو، افغانستان ته واستول. هغو مزار او بلخ له سختو جګړو وروسته ونيول، خو د محلي خلکو خواخوږي يې زر له لاسه ورکړه، او سټالين چې خبر شو امان الله تښتېدلئ، هغه يې بيرته وغوښتل."(۱۸) ستيوړټ دغه پېښه په يو څه تغيير، خوپه اوږده ډول، بيان کړې، او ويلي چې دغه انتخابي قوه له شاوخوا اتو سوو کسانو څخه جوړه شوې وه، د يو څو الوتکو په ګډون دغه قوه د مې د مياشتي په اولو کې ياني د حبيب الله کلکاني د امارت په مهال افغانستان ته واستوله شوه، او ستالين چې هغه بيرته وغوښتله، غلام نبي بيا هم له خپلو افغان جنګياليو سره تر باميان پوري دمخه ولاړ، او بيا په شا شو. (ستيوړټ، ۵۶۱)

داچي دغه قوه د پاچا امان الله په غوښتنه استول شوې وه، معلومه نه ده. ستيوړټ وايي چې دا په مسکو کې د افغانستان د وخت سفير، غلام نبي، او وروريې، د باندنيو چارو وزير، غلام صديق کار وو. وروستی چې د دوو مياشتو لپاره مسکو ته تللئ وو، هلته يې له خپل ورور سره په ګډه دباندنيو چارو کميسار او د اسيا په چارو کې د هغه مرستيال، کاراخان نه وغوښتل چې له امان الله خان سره د بيرته واکمن کېدلو په لار کي مرسته وکړي. له هغه وروسته وو، چې د شوروي اتحاد سياسي بېرو (پوليټ بېرو يا سياسي دفتر) دغه فيصله وکړه. دا چې دغه مرسته دې په څه ډول وي، په دې اړه دواړه ورونه، جنرال پريماکوف او سټالين سره، چې د شوروي اتحاد ستر واکمن وو، و غږېدل او دغه قوه په هغه ډول واستول شوه چې پورته يې بيان وشو. (ستيوړټ، مخ ۵۶۱) مالومه نه ده چې د شوروي اتحاد دغه پوځ دغو ورونو پخپل سر بللئ وو، يا يې د پاچا امان الله په هدايت غوښتئ وو. دا ويل کيدی شي چې غلام صديق به له کندهار نه د پاچا امان الله په امر تللئ وي. دا چې سټالين دغه قوه افغانستان ته استولې وه، د تعجب وړ ښکاري. ده چې د قدرت ګټلو په لار کي خپل رقيبان ځپلي وو، په دې ئی پيل کړئ وو چې دننه په شوروي اتحاد کي سوشيليزم عملي کړي. ددې مانا دا کېدله چې دی به نورو هيوادونو ته د انقلاب له صادرلو نه ډډه کوي، په داسي حال کي چې دده ستر مغلوب رقيب، ليون تراتسکي، معتقد وو چې د "اکتوبر انقلاب" د ساتلو لپاره دې په نورو هيوادونو کي دايمي انقلاب و هڅول شي. هغه دغومره انقلابي وو، چې ويل يې څوک چې په شلمې پېړۍ کي پيدا شوئ، او انقلابي نه وي، سهوه کړې ده.

عجبه لا داده چې د پاچا له ګوښه کېدلو نه درې ورځې وروسته، ياني د جنوري په ۱۷مه حبيب الله کلکاني، بې له دې چې جګړه يې کړې وي، په ارګ مسلط شو. سردار عنايت الله له درو ورځو پاچايي نه وروسته، د خپلي کورنۍ او ځينو لوړپوړو چارواکو سره په برتانوي الوتکه کي پېښور ته ځان خوندي وايست، او حبيب الله ځان خادم دين رسول الله ونوموه او په واکمنۍ ئی پيل وکړ، چې د کورني جنګ په حال کي يې نهه مياشتي دوام وکړ، او بيا، د جنرال محمد نادر په سروالي، د يحيی خېل کورنۍ په واک شوه.

امان الله په کندهار کې د دوهم مستعفي پاچا، عنایت الله، او دربیم مستعفي پاچا، علي احمد، له یوځای کېدو نه وروسته، بیرته د پاچا کېدلو حرکت پیل کړ. د کندهار خلکو ورسره خواخوږي وښووله، خو د جنګي مېړو په ورکولو کې زړه نا زړه وو، او امان الله چې هغو ته وویل، دی به د مېړو جلبولو لپاره هرات ته لاړ شي، کندهاریو بیا شاوخوا څورلس زره مېړونه ورته تنظیم کړل. ده بیا هلته یو نوئ حکومت تنظیم کړ، او له نوي قومي پوځ سره د ۱۹۲۹ د مارچ میاشتې په ۲۵مه د کابل په لور روان شو، او په غزني کې له دوو زرو نه زیات هزاره مېړونه د ملاتړ لپاره ورسره یوځای شول. خو په غزني کې دی له خطرونو سره مخ شو. لومړی خطر د امیر حبیب الله د پوځیانو له خوا وو، چې ډېر لیري نه وو. ده ته بل خطر د سلیمان خېل او اندړ پونده قومونو له خوا وو، چې د موسمي کډوالي په لړ کې له هند نه غزني ته رسېدلي وو، او دوی د شیراغا مجددي له خوا د پاچا پر ضد لمسول شوي وو. مجددي چې کلونه دمخه د پاچا امان الله سره د هغه د ریفورمونو په سر له افغانستان څخه وتلئ او په ډېره اسماعیل خان کې دېره وو، دغه پونده قومونه د هغه مریدان وو. په پونده قومونو کې سلیمان خېل شتمن او د وسلو خاوندان وو. خو ددوی توپکونو کافي کارتوس نه درلودل. حبیب الله چې په کابل ددوی له دغه حال نه خبر شو "... وزارت حربیه را فرمان کرد که از هر رقم فشنگ که به تفنگ های انها راست بیاید صندوق های زیادي را فوراً حمل و نقل داده، به انها برسانند." (فیض محمد، مخ ۹۷) د پاچا پوځ چې یو ځای بل ځای په نښتو کې برې موندلئ وو، په ښه حال کې وو. په همدغه حال کې وو چې یوه ملا چې غوښتل یې ځان پاچا ته، د عرض کولو په پلمه، ورسوي، او په تبرګي یې ووژني، سمدلاسه ونیول شو، او ووژل شو. په کابل کې نوي امیر د خپل ورور، حمیدالله او د کابل والي، محمد محسن د ظلمونو له امله له مخالفتونو سره مخ شوي وو، که څه هم دوی تبلیغ کاوه چې پاچا امان الله د اسلام له دائرې نه بیرون شوئ دئ. تر دغه وخت پورې وردګو د نوي امیر د پوځ څو حملې په برې سره شنډې کړې وې. داخله وزیر عبدالاحد (مایار وردګ) پاچا ته مشوره ورکړه چې د وردګو په لار

د اعلیحضرت غازی شاه امان الله او دهغه د پلار شهید امیر، سراج الملة، امیر حبیب الله مقبره په جلال آباد، افغانستان کې

په کابل ور دمخه شي، خو پاچا د خپل اوښي [اخښي]، محمد حسن په مشوره وروسته له هغه چي يو شمېر کندهاريو د جنګ ميدان پرې ايښئ او د کندهار په لور روان شوي وو، د مي په ۲۳مه ناڅاپه د کندهار په لور مخ په شا شو. دوی لا په داخله وزير هم شکمن شول چي غوښتل يي دی په دغه ډول د امير حبيب الله پوخ ته په لاس ورشي. (ستيوړټ، مخ ٥٦٥) د کندهار ښار ته نژدې چيرته په کوم ځای کي د هغه ټوله کورنی - ۲۷ تنه نارينه، ۳٥ ښځي او ماشومان او درې نوکران په څو موټرونو کي ورسره يوځای شول، او ټول په ګډه کوټي ته ولاړل، چي هغه په برتانوي هند کي حسابېدله. پاچا بيا له خپلي کورنی سره بمبيي ته کډه وکړه او له هغه ښار نه په کښتی کي ايټاليي ته لاړ، او د ژوند تر پايه پوري هلته استوګن شو، تر څو په کال ۱۹٦۱ کي وفات شو، او مړئ يي د افغانستان د جلال اباد په ښار کي د پلار تر څنګه خاورو ته و سپارل شو.

د غازی مرحوم اعليحضرت شاه امان الله مزار

د لومړی برخي د څلورم قسمت پای

لطفاً د لومړی، دويم او دريم قسمت لپاره

لاندينی لِنکونو ته ورسیئ،

http://www.arianafghanistan.com/UploadCenter/Kakar_H/hassan_k_de_zamani_sistani_likano_pahakla_۱.pdf

http://www.arianafghanistan.com/UploadCenter/Kakar_H/hassan_k_de_zamani_sistani_likano_pahakla_۲.pdf

http://www.arianafghanistan.com/UploadCenter/Kakar_H/hassan_k_de_zamani_sistani_likano_pahakla_۳.pdf

بیا نور